

ORTA DOĞU VE KUZAY AFRIKA'DA DEĞİŞİM FIRTINASI

Emk. Kongeneral ŞADI ERGÜVENÇ

Nisan 2011 | GPoT PB no. 22

"Orta Doğu ve Kuzey Afrika'da Değişim Fırtınası" başlıklı Policy Brief, 11 Nisan 2011'de Küresel Siyasal Eğilimler Merkezi (GPoT) tarafından düzenlenen "Orta Doğu ve Kuzey Afrika'daki Değişimi Anlamak" adlı yuvarlak masa toplantısında Şadi Ergüvenç tarafından sunulmuştur. Toplantı sonuçlarına ilişkin rapora şu linkten ulaşılabilir:

http://www.gpotcenter.org/dosyalar/GPT1_OrtadoğuKuzeyAfrika_IST_11APR2011.pdf

1. Ortadoğu'daki rejim/yönetim karşıtı hareketlerin mahiyeti, nedenleri ve olası hedefleri

Olayların gelişimi

Ocak 2011'de Tunus'ta başlayan yönetim/rejim karşıtı ayaklanma, kısa zamanda bütün Ortadoğu'ya yayıldı. Mısır, Libya, Yemen, Bahreyn ve Suriye'de hareketler sürekli boyut kazanmış görünürken, esasında Fas'tan İran'a yönetim/rejim karşıtı hareketlerin görülmediği ülke yok denebilir. Böylece "Kuzey Afrika ve Büyük Ortadoğu Projesi" alanındaki bütün

ülkelerin bölgeye özgün bir "yönetişim buhranı" içine girdikleri söylenebilir.

Olaylar büyük çaplı gösteri ve direniş ötesinde bir *halk hareketi* görüntüsü vermekte. Hareketlerin çapı ve değişim yönünde sergilenen azim ve kararlılık etkileyici bir güç gösterisi. Her kesimden insanların gösterilerde yer almış olması, gösterilerin ulusal bir karakter taşımaları dikkat çekici.

Son olayların birbiri ardından meydana gelişi bunların birbiri ile bağlantılı bölgesel bir planın parçası olabileceği kuşkusunu yaratsa da bölge ülkelerinin benzer yapısal özelliklere

sahip oluşu nedeniyle ilk kıvılcımın bir domino etkisi yaratmış olması daha olası. Yönetim ve rejim karşıtlığı için bütün bölgede belirli bir birikimin varlığı kuşku götürmez. Hemen bütün bölge ülkelerinde gelir dağılımı bozukluğu, özgürlüklerin kısıtlı oluşu, yönetim modellerinin değişime kapalı otoriter rejimler olduğu yadsınamaz. Üstelik bu ülkelerde yönetim karşıtı gösteriler ilk defa olmamaktadır. 2000'li yılların başından bu yana bölge ülkelerinde benzer olaylar görüle gelmiştir. Temeldeki benzerliğe rağmen isyan hareketlerinin her ülkenin kendine has özellikler taşıdığı da kuşkusuz.

Nedenler, benzerlik ve farklılıklar

352 milyon Arap nüfusunun 190 milyonu 24 yaşın altında ve bu gençlerin dörtte üçü işsiz. Bölgedeki halklar kötü yönetildikleri ve bu yönetim ve düzenle düze çıkamayacakları kanaatinde, petrol zenginliğine rağmen geri kalmışlık ve sömürülmenin ezikliği, Wikileaks vasıtasıyla yöneticilerinin işbirlikçiliği, batılı devletlerin ikiyüzlülüğü, Türkiye örneği, kendi

rejimlerinin değişime kapalı, kemikleşmiş ve ben merkezliliği, hızlı nüfus artışı, işsizlik, gelir dağılımında eşitsizlik, rüşvet ve usulsüzlük, hesap soramama gibi sorunlardan bunalmış olmalı.

Yönetim/rejim karşıtları genelde değişim ve daha fazla özgürlük istiyor. Bazıları olumsuz ayrıcalıktan yakınıyor. Ayaklanmalar dini bir görüntü taşıyor; daha çok milli ve demokratik bir statükoya karşı çıkarken seçenek belirtmiyor, bunun için gerekli liderlik ve altyapıdan yoksun görünüyorlar.

Yönetim/rejim karşıtları genelde değişim ve daha fazla özgürlük istiyor. Bazıları olumsuz ayrıcalıktan yakınıyor. Ayaklanmalar dini bir görüntü taşıyor; daha çok milli ve demokratik bir görünüm veriyor. İsyancılar statükoya karşı çıkarken

seçenek belirtmiyor, bunun için gerekli liderlik ve altyapıdan yoksun görünüyorlar. Kısacası, daha iyi yönetilmek istiyorlar. Etnik ve dini farklılıkların olduğu ülkelerde eşitlik ve temsil istekleri ön plana çıkıyor.

Karşıt cepelerde ortak bir ideolojik duruş bulunmuyor. Batı veya başka bir dış güç yanlısı olma gibi bir durum da görünmüyor. Bununla beraber var olduğu yerlerde İslam Kardeşliği, Kürtçülük, Alevilik veya Sünniliğin, aşiret kimliklerinin öne çıktığı görülüyor.

Tunus ve Mısır'da son tartışmalar devlet ve toplum ilişkilerine odaklanmış bulunuyor. Halk ekonomik koşulların geliştirilmesini

ve yönetimlerin hesap verir olmasını istiyor. İslami partilere izin verilirken devletin İslami olacağı endişesi aşılmış görünüyor.

Libya bu genel yorumun ötesinde ayrı bir özellik taşıyor, Kaddafi yanlısı ve karşıtı çizgisinde bir ayrışma gerçekleşiyor. Adeta, Libya üzerinde bir iktidar ve mülkiyet savaşı cereyan ederken, dışarıdan müdahale bu ayrışmayı körüklüyor. Libya'da dış güçler taraf tutuyor. Suriye ise bu ülkeye has etnik ve dini yelpazeyi yansıtmakta, kontrol edilemediği takdirde olayların tam anlamıyla bir kaosa dönüşmesi tehlikesi var.

Bölgedeki olaylarda dış güçlerin rolüne dair teoriler değerlendirildiğinde, petrol faktörünün olaylara yol açmış olması için bir neden, gerekçe göstermek zor. Ancak bölgedeki karmaşa ekonomik krizden çıkışı hızlandıracaksa, Batı'ya kafa tutan bir Kaddafi'den kurtulunacaksa, Kaddafi'ye karşı yapılan saldırı yolu ile öteki liderlere verilecek gözdağı sonunda bölge devletleri biraz daha söz dinler kılınabilecekse, silah fabrikalarına yeni iş potansiyeli yaratılmışsa, Akdeniz işbirliğinde daha uyumlu bir ortam oluşacaksa, Batı Dünyasının bu süreci kurgulaması için yeterli nedeni var demektir. Toplumların kendi güçlerinin farkına varmış olarak demokratikleşme çizgisine girmeleri gibi iyi niyetli bir beklenti de

öncekilerden daha ağırlıklı bir gerekçe oluşturabilir.

Küreselleşme ve iletişim olanakları bu girişimi gerçekleştirmek için yeterli ortam ve olanakları bahşetmektedir. Ancak, böylesi bir komplocu yaklaşım için şu risklerin göze alınmış olması gerekir:

- Gelişmelerin kontrol altında tutulamaması sonunda Orta Doğunun sonu belirsiz bir karmaşa dönemine girmesi, teokratik ve Talibancı akımlara zemin oluşturması;
- Bölgede insani sorunlarla karşı karşıya kalınması ve bunun kitlesel göçlere yol açması;
- Pazar kaybı ve petrole erişimin zorlaşması;
- Batı'ya karşı düşmanlığın körüklenmesi, bölgedeki Batı etkinliğinin kaybedilmesi.

Olayların yayılma olasılığı

Değişim fırtınası şimdilik Suudi Arabistan Krallığını teğet geçmiş görünmektedir. Bu ülkede de benzer hareketlerin görülmesi petrole bağımlı ülkelerin en korkulu rüyası haline gelmiştir.

Azerbaycan ve Ermenistan benzer bir potansiyel taşımaktalar. Ermenistan'ın seçim arifesinde olması patlamaları dizginliyor

olabilir. Kuzey Kıbrıs'ta yapılan gösteriler daha geniş hareketlerin habercisi olabilir. Afrika'da Fildişi Sahili'nde olanlar Ortadoğu'da olanlardan pek farklı görünmüyor. Avrupa Birliği üyesi ülkelerde bile ekonomik kriz yönetim karşıtı eylemlere neden olmakta.

Kısacası, yönetim karşıtı hareketler şimdi olduğu gibi her ülkede görülebilir. Ancak, demokratik ülkelerde çarenin seçimlerde aranmasını beklemek gerekir. Güçlü ve yetenekli iktidarlar oluşturulamadığı takdirde istikrarsızlık egemen olur. Başka bir deyişle, bilgi çağının sorunlarıyla baş edemeyen geleneksel yönetim sistemi, küresel düzen "**yönetişim sorunu**" na bir yanıt getiremediği sürece yönetim/rejim karşıtı hareketler döneme adını koyabilir.

2. Uluslararası toplumun olaylara tepkisi, tutarsızlık ve çelişkiler, gelişmeleri etkileme potansiyeli

Olaylar karşısında uluslararası toplumun gösterdiği tepkiler arasında en çarpıcı olanlar şunlar:

- Fransa, Tunus'ta olaylar başladığında yönetime destek göndermeyi teklif edecek kadar gafil avlanmıştır. Aynı Fransa, Libya'daki olaylarda ise yönetim karşıtlarını hemen tanıyarak Kaddafi'ye karşı askeri güç kullanan ilk ülke olmakta hiç

tereddüt etmemiş ve "haçlı seferi"ni başlatıvermiştir.

- ABD ilk tepki olarak Mısır'da Mübarek Hükümetinin sağlam olduğuna inancını açıklayarak olayları kontrol altına almasını beklemiştir. Bunun sağlanamayacağı ortaya çıkınca silaha başvurulmaması çağrısı yaparak "Mübareksiz bir Mübarek Rejimi" arayışına girmiştir.
- Libya'ya karşı Fransa'nın başlattığı askeri hareketin aslında ABD liderliğinde yapıldığı ortaya çıkmıştır. İlk müdahalenin küçük bir koalisyonla gerçekleştirilmesi NATO ve AB'nin ne denli hantal ve karar vermede zorlanan kurumlar olduğunun açık bir göstergesi olmuştur.
- Suriye, Yemen ve Bahreyn'deki olaylarda da insanlar ölmesine rağmen, Batı'lı devletler Libya sivillerini korumada gösterdikleri dikkati buralarda göstermemektedir. Bu ülkelerde yönetimler sert ve yumuşak güç kullanmakta serbest bırakılmış gibidir.
- BMGK tarihinin en ucu açık kararlarından birini vererek Libya'da sivillerin zarar görmemesi için hava sahasının kullanıma yasaklanmasını ve işgal dışında gerekli bütün tedbirlerin alınmasını meşru

kıldı. Bu karar Libya'daki muhalif cephenin, kim oldukları tam olarak bilinmeden, desteklenmesi çizgisine dayandırılmış durumda.

- İsrail sessiz kalıp endişelere gömüldü.
- Almanya Fransa ile ters düştü. Çin uzaklığını korudu.
- Rusya'da Putin Medvedev'le ters düştü.
- Türkiye, yönetimlerin halkın taleplerini dikkate alması yönünde çağrılar yaptı ve başarılı tahliyelerle öne çıktı, insani yardımlarla dost kazanma çabasına girdi.
- AB bir etkinlik gösteremedi. Bir süre sessiz kalan AB ülkeleri birbiri ile çelişkiye düşen açıklamalar yaptı. Berlusconi, Mübarek'in Mısır'da Batı'nın gördüğü "en bilge" lider olduğunu belirterek demokratik yönde bir dönüşümün onun tarafından gerçekleştirilmesini istedi.
- İran Alevi'lere arka çıktı.

Bütün bunlar bir arada değerlendirildiğinde bir öngöründen yoksunluk, ne yapacağını bilmezlik göstergesi olarak tanımlanabilir. Haftalar sonra duruma bakılarak uluslararası toplumun Kuzey Afrika ve Ortadoğu'daki yönetim/rejim karşıtı halk hareketleri karşısında

hazırlıksız yakalandığı, endişe ve kararsızlık içine düşerek tutarsız bir tutum gösterdiği söylenebilir. İlk şokun ardından, yönetimlere halkın değişim isteklerine olumlu yanaşmaları, olayları bastırmak için silaha başvurmama çağrısı yapmak çizgisinde buluşmuş olsalar da, Libya'ya müdahale batılı devletler görüş ayrılıklarına düşmüştür.

Libya'ya müdahalenin, öngörülmediği şekilde sivillerin zarar görmesini engellediği söylenemez. Libya hava kuvvetlerinin ve ağır silahlarının etkisiz hale getirilmesine rağmen çatışmalar önlenememiştir. Libya ikiye bölünerek sürekli bir çatışma ortamı yaratılmıştır. Uluslararası toplum taraf tutar konuma girmiştir. Libya'da normale dönüş daha uzun vadeye atılmıştır.

3. Olası sonuçlar

Halk hareketlerinin başlattığı sürecin nasıl sonuçlanacağı üzerinde bir genelleme yapmak mümkün görünmemektedir. Her ülkenin koşulları farklı olduğu gibi yönetim değişikliklerinin, reformların nasıl gerçekleşeceğini veya gerçekleşip gerçekleşmeyeceğini, sonuçların halkı tatmin edip etmeyeceğini ancak zaman gösterecektir. İstikrar, eski veya yeni yönetimlerin halkı beklentilerine yanıt vermelerinin ölçüsüne bağlı olacağına benzetilmektedir.

En korkulu senaryo başarısızlık olasılığıdır. Böyle bir durum halk hareketlerine, baskı rejimlerine, büyük çaplı göçlere, dış müdahalelere zemin hazırlayarak, bölgeyi bir kaos ortamına sürükleyebilecektir.

Kısa ve orta vadede batılı güçlerin bölge sorunlarına yaklaşımı; bu çerçevede değişime sağlayacakları desteğin verilmiş biçimi, Filistin sorununa, İran'a ve nükleer silahlara ve dünyadaki dengesizliklere karşı davranış biçimleri her zamankinden çok daha önem taşıyacaktır.

4. Olayların Türkiye için anlamı

Olayların Türkiye için anlamı ilk planda petrol fiyatlarının tırmanarak cari açığı arttırması, bölgedeki Türk firmalarının iş ve yatırımlarının tehlikeye girmesidir. Bölgenin sürekli bir karmaşa içine girerek olumsuz gelişmelere uygun bir zemin oluşması olasılığı daha da endişe vericidir. Böyle bir ortamda radikal İslamcı akımların, terörist örgütlerin yeşermesi, bölgenin dış güçlerin etkinlik yarışmalarına sahne olması, üretkenliğini ve pazar olarak potansiyelini kaybetmesi kaçınılmaz olacaktır. Bu arada çaresiz kalan sivillerin kitlesel göç halinde sınırlarımıza yığılması sorunu ile de karşılaşılacaktır.

Ortadoğu ve Kuzey Afrika, Türkiye'nin son yıllardaki açılım

alanıdır. Bu bölgede yer alan ülkelerle stratejik işbirliği anlaşmaları yapılmış, vizeler kaldırılmış, pek çok ortak yatırım projesine imza atılmıştır. Ekonomik krizin AB ile ticarete yarattığı daralma bu bölge ile ticaretin geliştirilmesi yoluyla aşılmaya çalışılmaktadır. Türkiye bölgede hatırı sayılır ve etkin olduğu kadar bölgedeki gelişmelere karşı duyarlı bir konuma gelmiştir. İsrail'le ilişkiler dışında bölge Türkiye'nin yürürlükteki "0 sorun" politikasının en başarılı olduğu yerdir. Bölgedeki halk hareketleriyle oluşan durum Türkiye için yeni fırsatlar ve tehlikeler taşımaktadır. Türkiye bu krizi yönetmedeki başarısı ölçüsünde bölgedeki konumunu güçlendirecek, aksi takdirde kazanımlarını kaybedebilecektir.

5. Türkiye'nin Ortadoğu ve Kuzey Afrika vizyonu

Türkiye, Ortadoğu'da kazandığı etkinlik yanında, İsrail ve İran'a yönelik tutumunun Batı'dan farklı oluşu nedeniyle "eksen değiştirme" ve "yeni Osmanlıcılık" ile suçlanır olmuştur. Batılılar bölgeye İsrail'in güvenliği ve petrol çerçevesinden bakarken Türkiye komşu olduğu bölgede güvenlik ve istikrarı, işbirliği ve dayanışmayı ön planda tutmaktadır. Ancak Batı ile farklı bir konumda da olsa Türkiye insan hakları, özgürlükler, hukukun

üstünlüğü gibi aynı evrensel değerleri paylaşmaktadır. Türkiye bu değerlerin yayılması konusunda Batı ile ortakır.

Bölgedeki halk hareketleri yönetim ve rejim değişikliği, özgürlük, hesap sorabilme hakkı, eşit haklar isterken, bu evrensel değerleri paylaşma niyet ve isteğini göstermektedir. Böyle bir değişimin önünü açmak, gerçekleşmesine destek olmak gerekir. Türkiye böyle bir değişimin son aşamalarını gerçekleştiren bir komşu ülke olarak deneyimini paylaşmaya hazır olmalıdır.

Türkiye değişimi tıkayabilecek veya bastırarak her olumsuzluğun önünü kesebilmek için bir uyarı ve çözüm üretme arayışı içinde olmalıdır. Bu uyarı ve çözümler içinde yaptırımın yeri olmamalı; Türkiye bölge dışı güçlerin sert veya yumuşak, her türlü yaptırım politikalarına set çekmeli, karşı durmalıdır.

Türkiye uyarı ve önerilerini kabul edilebilir, hazmedilebilir, uygulanabilirlik sınavından geçirmeli; bunların oluşturulmasında ve sunumunda STK'lar gibi dolaylı araçlara, yöntemlere başvurmalıdır.

Bölgedeki halkın isyankar davranışında Filistin sorununu ile İsrail'in ve Batı'luların tutarsızlıklarının payı dikkate alınarak bu olumsuzluklara karşı güçlü bir duruş alınmalıdır.

ŞADI ERGÜVENÇ

Lieutenant General Şadi Ergüvenç (ret.) graduated from the Air Force School in 1957 and completed his academic education at the Air Force Academy, the Armed Forces Academy and the Royal Airforce Staff College in the United Kingdom. His previous positions include: the Head of the Intelligence Department at The National Security Council Secretariat and the Strategy and Force Planning Division at the General Staff; the Turkish Military Representative within NATO Military Committee; and the Commander of the Second Tactical Air Force. Since his retirement in 1992 he has remained active in numerous national and international institutions, including the NATO Defense College and the Foreign Policy Institute.

The opinions and conclusion expressed herein are those of the individual author(s) and do not necessarily reflect the views of GPoT Center or Istanbul Kültür University.

ABOUT GPoT

GLOBAL POLITICAL TRENDS CENTER

Global Political Trends Center (GPoT) is a nonprofit, nonpartisan research institution established under the auspices of Istanbul Kültür University in 2008.

Our mission is to conduct high quality, independent and innovative research and education, acting as a link between policy-making institutions, academia, civil society and the media.

The Center aims to achieve this by routinely bringing together opinion leaders, government officials and other policy-makers, analysts and members of the media from Turkey, the region and elsewhere. Our activities range from conducting projects and research that analyze the contemporary social, political and economic trends in regional and international politics and producing policy recommendations, contributing to public debate through roundtable discussions and international conferences to publishing policy briefs and monographs, among others.

In accordance with its mission, GPoT Center has been active in virtually all fronts concerning not only Turkish foreign policy but the current regional and international agenda, including Turkey's European Union accession process, the Cyprus issue, NATO, the Turkish-Armenian reconciliation process, issues in the Middle East and North Africa, national and regional democratization, the Arab-Israeli Conflict and, most recently, the Nagorno Karabakh conflict.

CONTACT DETAILS

Global Political Trends Center (GPoT)
Istanbul Kültür University
Atakoy Campus, Bakirkoy
34 156 Istanbul, Turkey

www.gpotcenter.org
info@gpotcenter.org
Tel: +90 212 498 44 65
Fax: +90 212 498 44 05

